

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

11/2023

E-ISSN 2181-1466

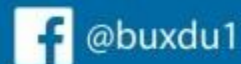

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

11/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 11, dekabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza Toymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS

TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ

G'aniyeva O.X., Sattarova A.S.	O'zbek va ingliz tillarida so'z yasalishi hodisasining o'ziga xos va umumiy jihatlari	4
Radjabova M.A.	Teolingvistikada "Asmaaul Husna"ning semantik tahlili	9
Jo'rayeva M.M.	Gazeta sarlavhalarining tasnifi va funksiyalari (fransuz gazetalari misolida)	16
Abduqodirova Y.S.	Gapni komponent va sintaksemalarga ajratib tahlil qilish aniqlovchi, to'ldiruvchi va hol talqinida	21
Ganieva O.Kh., Akhmedova A.A.	Edwidge Danticat's mastery in indirect characterization ("The bridal seamstress")	25
Jo'rayeva M.M.	Fransuz gazeta sarlavhalarida pretsedentlik hodisalari	30
Adizova N.I.	O'xshatishlar – milliy-madaniy qarashlar ifodasi	34
Sadullayeva N.A., Azimova Sh.I.	The notion of "Family discourse" and its place in the system of english and uzbek family relations	39
Fayziyeva A.A.	Ingliz tilida inson ongi va aqliy faoliyati bilan bog'liq konseptual metaforalarning o'zbek tiliga tarjimasini	46
Ibrahim C.	The communicative repertoire in times of globalization	51
Ikromova L.B.	Maqol va matallarning qiyosiy chog'ishtirma tahlili (fransuz va o'zbek maqol va matallari misolida)	57
Rustamova D.	Ensiklopedik lug'at maqolasining o'ziga xosligi	63
Сафарова М.Ж.	Методы исследования и анализа политического дискурса	69
Содикова Н.Г.	Немис тилида аспектиал маъноли аналитик характерга эга бирикмаларнинг турлари ва асосий белгилари	74
Axmedova M.B.	"Spirituality" semantik maydon sifatida: kategoriya, konsept va leksik birlik	80
Faleeva A.V.	The investigation of the modern colloquial english language in the perspective of level interpretation	88
Туракулова З.М.	О некоторых особенностях фразеологических новообразований в интернет-пространстве	96
Саидкулова М.	Анализ лексического состава русского языка: проблема сохранения и утраты слов в современности	100
Мухаммадиев Ш.М.	Современное использование русского языка в образовательной сфере Узбекистана	105
Ахмедова А.Х.	Закономерности вхождения новых слов в систему словообразовательных гнезд русского языка (на материале сетевых текстов)	109
Karimov R.A., Tursunova M.R.	O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari tarjimasida parallel korpus prizmasi tahlilida asliyat muammosi tadqiqi	114
Matyakubov O.Q.	Tilshunoslikda modus, modallik hamda diktum kategoriyalarining o'zaro bog'liqligi	121
Petrova N.E., Koziyeva I.K.	Qadimgi rus ismlari	126

Karimov R.A., Hamroyeva G.I.	Mark Tvenning “Geklberri finning boshidan kechirganlari” asarida yozuvchi tili va uslubining mualliflik korpusi orqali tahlili	132
Djumabayeva J., Madiyorova V.	Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asaridagi lingvomadaniy konseptlarning tarjimasini	137
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Qosimova N.F.	Asliyat matni tarjimada qayta yaratishning kognitiv tamoyillari	142
Kilicheva M.R., Sharopova Sh.Sh.	Robert Kiosakining “Boy ota, kambag‘al ota” asari misolida self-help janrining xususiyatlari	148
Zaripova D.B.	Huvaydo ijodida adabiy ta‘sir	153
Hamdamova S.B., Makhmudova U.B.	Charting the unexplored: colonial echoes and environmental impact on personal growth in “Robinson Crusoe” and “Life of Pi”	158
Maxmudova M.M.	Sadriddin Salim Buxoriy ijodida Sharq-u g‘arb mavzusining o‘rni	163
Naimova A.M.	"Tashqi vaqt" va "ichki vaqt" dinamikasi Salman Rushdi romani poetikasida	168
Nuritdinova Sh.S.	Bolalar she‘riyatida ekologik tarbiya: tabiatning jamiyatga munosabati ifodasi	173
Шербекова Г.Я.	Маросим қўшиқларида Бухоро никоҳ тўйи удумларининг бадиий ифодаси	179
Abdullayeva L.S., Hasanova M.V.	The role of synchronous translation in literary studies	184
Hamdamova S.B., Ochilova D.S.	Harmonizing nature and self: Walt Whitman's poetic tapestry of romanticism	191
Nazarova G.P., Davronova R.	The usage of symbols in Khaled Hosseini's “a thousand splendid suns”	196
Qodirova S.A.	“Zarbulmasal” nashri va maqol matni muammolari	200
Khajieva F.M., Rakhimova Sh.R.	Exploring identity fragmentation: an in-depth analysis of selfhood in Colum Mccann’s “Transatlantic”	205
Qodirova R.S.	Dilbitiklar va adabiy ertaklarga xos xususiyatlar	210
Niyazova M.Kh., Qo‘shayeva F.A.	Problems of the period in the works of Charles Dickens	214
Сайдуллаева Р.И.	Ономастика в художественной литературе: эволюция и социокультурная характеристика персонажей	218
Пардаева Д.Р.	Эпоха Амира Темура в зеркале русской литературы: типологический анализ	223
Jalilova L.J., Jurayeva D.R.	Historical development of fairy tales	228
Safarova Z.T., Berdiyeva S.U.	G‘afur G‘ulomning “Shum bola” asari inglizcha tarjimasida milliylilikning ifodalanishi	233
Ganieva O.Kh., Ashurova N.A.	Mr. Potter romanida bosh qahramon ruhiy olami tasvirida muallif mahorati	237

BOLALAR SHE'RIYATIDA EKOLOGIK TARBIYA: TABIATNING JAMIYATGA MUNOSABATI IFODASI

*Nuritdinova Shahnoz Sadridinovna,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
nuritdinovashahnoz@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada bolalar she'riyatida biologik o'simliklar, dov-daraxtlar, jonivorlarning jamiyatga, odamlarga aytar so'zi ramziy obrazlar vositasida berilgan she'rlar, jumladan, bolalar shoirlari ijodidagi syujetli she'rlar tahlil qilingan. Bolalar she'rlaridagi qushlar, jonivorlar, hayvonlar timsolining majoziy ifodasi orqali ekologik dolzarb muammolar haqida fikr yuritilgani, shu orqali o'sib kelayotgan yosh avlod ongida tabiatga, qushlarga, umuman, biosferaga bo'lgan munosabatni ijobiy tomonga o'zgartirish maqsadi ko'zlangani ochib berilgan.

Kalit so'zlar: biologik biosfera, tabiat, ekologiya, jonivorlar, qushlar, tirik tabiat, majoz, tamsil, syujet, allegoriya, ramz, kompozitsiya, erk,

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ: ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИРОДЫ К ОБЩЕСТВУ

Аннотация. В статье анализируются детские стихи через символические образы биологических растений, деревьев, животных и людей, в том числе сюжетные стихотворения, созданные детскими поэтами. Выявлено, что через метафорическое выражение птиц, животных, зверей в детских стихах задумываются о современных экологических проблемах, тем самым ставится цель изменить отношение к природе, птицам, биосфере в целом в сознании юных школьников. поколение направлено в позитивное русло.

Ключевые слова: биологическое, биосфера, природа, экология, животные, птицы, живая природа, метафора, сравнение, сюжет, аллегория, символ, композиция, персонаж.

ECOLOGICAL EDUCATION IN CHILDREN'S POETRY: EXPRESSION OF NATURE'S RELATION TO SOCIETY

Abstract. In the article, children's poems are analyzed through symbolic images of biological plants, trees, animals, and people, including plot poems created by children's poets. It has been revealed that through the metaphorical expression of birds, animals in children's poems, they think about current ecological problems, thereby, the purpose of changing the attitude towards nature, birds, and the biosphere in general in the mind of the young generation is aimed at a positive direction.

Key words: biological, biosphere, nature, ecology, animals, birds, living nature, metaphor, simile, plot, allegory, symbol, composition, character.

Kirish. Eng qadimgi ibtidoiy davrlardanoq ramz inson ruhiyatining tili bo'lib, u tabiat bilan ana shu tilda gaplasha boshlagan. Aynan ana shu ramzlar tilida marosim qo'shiqlari, folklor janrlari yaratilgan. Folklor ramzlari muayyan xalqning ilk tafakkur tarzini, tasavvurlarini, ijodini tamsil etadi. Atrof-muhit, tabiatni, jamiyatni tushunish ma'naviyatimizning asosi deb qaralsa, kichik kitobxonlarning murg'ak qalbida sof tuyg'u va samimiy munosabatlarni tarbiyalash nihoyatda muhimdir. Bolalar ma'naviyatini qayta kashf etish, hayot muammolarini keng ko'lamda teranlik bilan idrok etish jarayonida o'quvchini mustaqil mushohada yuritishga undash bolalar she'riyatining bosh vazifasidir. Ma'lumki, bolalar tabiatan atrof-olamga, jonivorlaru o'simliklarga mehr-muhabbatli bo'lishga moyil. Ular, hatto, har bir hasharotga ham ozor yetkazmaslikka, uni eng ardoqli narsalaridek e'zozlashga harakat qiladilar.

Kattalar his qilgan narsani bolalar ham his qiladilar. Lekin o'zicha Kichik kitobxonlar tafakkurini tarbiyalaydigan she'rlar yozish uchun bolalar dunyosining qalbidagi orzularni qidirib topish, ularni qiziqtirgan narsalarga qiziqish, ular hayratlangan narsalardan hayratlanish zarur.

Bolalar olamni o'zicha idrok qiladi. Haqiqatan ham, biz uchun oddiy tuyulgan narsalar ular ko'z o'ngida fojiviy ko'rinishi, kattalar uchun dardli va armonli tuyulgan, yechilmas masalar ular nazarida oddiy yechimini topish mumkin.

Asosiy qism. Iste'dodli bolalar shoiri Hamza Imonberdiyev, avvalo, shu jihatlarni noziklik bilan payqagani ularning olamini o'zigacha aks ettira olishi bilan ajralib turadi. Shoir asarlarining mavzular olami rang-barang, mazmuni keng, badiiy darajasi yuksak. H.Imonberdiyevning boshqa bolalar shoirlaridan farqi faylasuf tarbiyachiligidadir. U har bir katta-kichik asarida yosh kitobxon do'stlarini nimagadir o'rgatadi, ularni turmush tajribalaridan xulosa chiqarib yashashga chorlaydi. H.Imonberdiyev bolalar qalbini so'zlatishdan tashqari, o'ychan falsafiy, keng mushohadali she'rlarni ko'p yozadi. U kichkintoylarni olam mo'jizalari, hayotdagi ijtimoiy dolzarb muammolar siyosiy voqealar, insonning huquqlari, erk va ozodlik to'g'risidagi mulohazalashga undaydi. Kichkintoy bola tafakkurining shakllana borishi, ona-tabiatdagi jonivorlar, dov-daraxtlar, rang-barang olam, turfa gullar va qushlar, eng yaqin qadrdonlarini anglay borishlarida shoir she'rlari muhim rol o'ynaydi.

Shoir she'rlaridagi badiiy ifoda ko'proq aql prizmasidan o'tkaziladi. Bu kichkintoylarga murakkab munosabatlarni ifodalay olish san'ati hamdir. Muallif hamisha voqelikka bolalar tasavvuricha yondashadi, ularni talqin etishda esa yetuk tafakkurini ishga soladi. Xulosalashda tarbiyachilik mahoratini namoyon etadi. Shuningdek, H.Imonberdiyevning she'riy misralarida tizilgan so'zlar, bola qalbining nozik tuyg'ulari jilovini taranglashtirib, yangi kashfiyotlar sari yetaklaydi. Shoir she'rlarida bola qalbidagi mehr-muhabbat, sog'inch, armon, o'kinch, nafrat kabi his-tuyg'ular asosiy motiv bo'lib xizmat qiladi.

Aytaylik "Ona Orol" she'rida ulkan ijtimoiy- siyosiy g'oya bolalar tafakkuriga yaqin tushunchalar orqali talqin etilgan.

Bolajonim Amu, Sir
O'ynab qoldi qaydadir
Ko'p sog'indim ichikdim
Nega ular kechikdi [1,32].

She'ning dastlabki misralaridayoq bolalar ruhiga, didiga mos uslub ko'zga tashlanadi. Shoir hayot manbaya hisoblangan suv va uning qadrini, ayni paytda, O'zbekistonda yuzaga kelgan ekologik muhitning buzilishiga sabab bo'lgan fojialarni ona Orol nidosi orqali tasvirlash uchun kichkintoylar olamiga juda tanish yaqin bo'lgan manzarani chizadi. Amu bilan Sir go'yo o'z onasi bag'rini to'ldirib turgan sho'x, pahlavon qo'sh o'g'illar. Ammo ular "qaydadir o'ynab qolgan" shu sababli ona Orol mungli bo'zlaydi:

Bag'rim qoldi huvillab,
Sur shamollar guvillab,
Ko'zimga qum purkaydi,
Bir lahza jim tursaydi [1,32].

Ma'lumki, serquyosh o'lkamizning mo'tadilligini ta'minlovchi yakka-yu yagona dengiz bu – Orol edi. Unga Amudaryo va Sirdaryo muntazam o'z suvini quyib turgan. Faqat so'nggi 50-60 yil davomida bu tabiiy jarayonga darz ketdi. Sababi, paxta yakka hokimligi davrida bo'z va qo'riq yerlarni o'zlashtirilishi bu ikki daryo suvining keskin kamayib ketishi, natijada Orol dengizining quriy borib, voha ekologik muhitiga ta'sir ko'rsatgani ma'lum.

Hodisaning salbiy ta'siri kattalar uchun yaqqol anglashilsa-da, bugungi yosh avlod bu fojeani darhol anglamasligi, u haqdagi tasavvuri yo'qligi tabiiy. Shu sababli shoir bunda barcha kichkintoylar qalbiga juda yaqin tuyg'u – ona va bola munosabati, ayniqsa, ularning ayriqidagi iztirobi ko'rinishida tasvirleydi. Natijada, ona Orol "o'z o'g'illari" ni sog'inib, qo'msab, bo'zlaydi, ammo umidini yo'qotmaydi:

Kuta-kuta toldim-ku,
E, voh, cho'kib qoldim-ku.
To'ldirsa deb bag'rimni,
Olishsa deb dardimni,
Umid bilan kutyapman,
Yoshim ichga yutyapman.
Bergan sutimni oqlab,
Kelib qoladi o'ynoqlab.

Shoir bundagi o'lkaning ekologik holati qayta tiklanishi, ijobiy o'zgarishlarga ishonch tuyg'usini shu tariqa yosh avlodga ham singdirishga erishadi. Shuningdek, yoshlarni suv qadriga yetish uni tejash orqali ona Orolga yordam berishi mumkinligi ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. "Bizning adabiyotimiz, – deb yozgan shoir Omon Matjon, - tarixi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Aruz xalqimizning tarixini yozsa, poyeziya esa uning qo'shig'idir [2,258].

Ta'bir joiz bo'lsa, H.Imonberdiyev she'rlari bolalar poeziyasida shunday tarixiy voqelikni ijod etuvchi qo'shiqlardir. Xalqda: osmonga tupursang yuzingga sachraydi; birovga chuqur qazisang, unga o'zing qulaysan, degan iboralar bor. Bu borada juda ko'p ertaklar, rivoyatlar yaratilgan. Hamza Imonberdiyevning

“O‘q” she‘ri shunday rivoyatlar ta‘sirida yozilgan voqea yosh kitobxonlarga havola qilinadi. Kamondan bemavrid aytilgan o‘q hayotda bosar-tusarini bilmaydi, u o‘ta dahshatli, qasd olish ishtiyoqida hammaga dag‘-dag‘a qiladi. O‘q hech kimni nazar-pisand qilmaydi, chor tomonni nobud qilaman, otaman, bag‘rini tilaman o‘ldiraman, deb oldinga intilaveradi. Go‘yo “emish kasbi zahar sochmoq ilonning” dek. Shoir “o‘q”ni va u ro‘baro‘ kelgan narsa va jonivorni jonlantiradi. Bolalar uchun mavhum tuyulgan hodisa tanish manzarada namoyon bo‘ladi.

Kelib qoldi ro‘baro‘,
Ona jayron yo‘lida.
Qochar jayron quyunday,
Tuyog‘idan chaqnar o‘t.

Jon o‘q tegma, uyimda

Kutar bolam, ko‘zi to‘rt!
O‘q voz kechib nishondan
O‘tib ketdi bir yondan [3,62].

Haqiqatan, g‘ayritabiiy, ishonish qiyin holat. Ammo adabiyotdagi ma‘naviy va lafziy san‘atlar yordamida ishonarli tasvirlanishi bizga ma‘lum. Zotan “Intoq” san‘ati “so‘zlatish”, “gapirtirish” ma‘nosini anglatib, badiiy asarda hayvonlar yoki jonsiz narsalarni odamlarga o‘xshatib so‘zlatishni nazarda tutadi [3,64].

H.Imonberdiyev she‘ridagi jayronning nolasi tufayli o‘qning uni chetlab o‘tishi ramziy ma‘noga ega. Unda o‘q yo‘llagan shum niyatli kishining o‘zi shu o‘qdan ajal topishi, ya‘ni “birovga choh qazisang, o‘zing yiqilasan”- degan mantiq badiiy teran ifodalangan. Shu sababli “O‘q” o‘z yo‘lida bag‘ridagi inlarga polaponlar bor chinorni ham, “yuz mingta bitmas yarali” yerni ham chetlab o‘tadi. U “o‘qligidan ming nolib olislarga, yer dumaqloqligi bois, uchgan joyiga qaytib keladi: Xuddi shu payt shum kishi, Boshqa o‘qni joylard, Alamli qayrab tishin, kimlarnidir poylard, kelib sanchildi, o‘q shundoq orqasiga”.

She‘rning xulosalanishi shu ma‘noda ham kitobxonni quvontiradi. Ayniqsa, bolalar orasida kim haddidan oshsa, yon-atrofdagilar bilan hisoblashmay, o‘ziga ortiqcha bino qo‘ysa, yomon niyatli, xudbin bo‘lsa, jazosiz qolmaydi, degan tushuncha bor. O‘qning o‘z “egasi”ni halok qilinishida odil hukm mavjud.

Ma‘lumki, bolalar tabiatan atrof-olamga, jonivorlari o‘simliklarga mehr-muhabbatli bo‘lishga moyil. Shundan bo‘lsa kerak, H.Imonberdiyev “O‘q” she‘rida eng ongsizlarcha boshqarilayotgan, yo‘llagan joyiga borib tegishi muqarrar bo‘lgan jayronu chinorga rahm qilib, chetlab o‘tishini ishonarli tarzda, bola xarakteri, tasavvuriga yaqin aks ettiradi. Va unga singdirilgan g‘oya umum ahamiyatga egaligi shubhasiz. Shoirning “Tarbiyachi” she‘rida bolalar uchun mavhum hisoblanuvchi insof, adolat, or-nomus, vijdon kabi tushunchalar mohiyati ochib berishga harakat qilingan. She‘rdagi lirik qahramonning ijobiy fazilatlarini birov unga hadya qilmaydi, balki o‘zida shakllanadi, ya‘ni o‘zini-o‘zi hamisha kuzatib, o‘zidagi noo‘rin xatti-harakatlarni tuzatib boradi. Bunda uning asosiy tarbiyachisi esa vijdoni bo‘lib, shu kuzatuvni uni har doim to‘g‘ri yo‘ldan yetaklaydi, adashsa to‘g‘ri yo‘lga boshlaydi:

Tunov kuni futbolga
Ketayotsa tez shoshib,
Ko‘zi ojiz chol yo‘lda
Turgan ekan adashib.

Bolaning futbolga ishtiyoqi qanchalik zo‘r bo‘lmasin, u tarbiyachisi –vijdoniga qarshi bora olmaydi, boboning “qo‘llaridan olib, yo‘l ko‘rsatadi”.

Hamza Imonberdiyev bolalar ruhiy olami, qiziqishi va orzu-havaslarini teran anglaydi. Kichkintoylarning hayvonot olamiga mehri balandligi, jonivorlarni do‘st tutib, ularni parvarishlashi shoir she‘rlarida ko‘p uchraydi. Shu ma‘noda uning qator she‘rlari qushlar, jonivorlar haqida. She‘rlarning syujetligi, obrazlarning ramziyligi esa ijtimoiy hayotdagi jiddiy muammolarni qamrab olgani, falsafiy mushohadalarga boyligidan dalolat beradi. Jumladan, “Baliqcha” she‘rida bir qaraganda oddiy va zavqli tuyulgan baliq ovi jonivorlar olami nuqtayi nazaridan tasvir etiladi. Shoir bunda ham voqeaga, eng avvalo, bolalik olami jihatidan yondashadi:

Ko‘zda yosh jala-jala
Baliqcha qilar nola.
Oyimni qutqaringlar
Sazan tog‘a, karp xola.
Olib qochdi onamni
Manavi ko‘zi ola![3,60]

LITERARY CRITICISM

Taassufki, ilmoqdagi chuvalchang ham “ayb mendamas” deb arang boshini chayqaydi. Qolgan baliqlar esa “ko‘rgulik bu, chora yo‘q” deb ko‘zlarini lo‘q qilib turishsa, Ilonbaliq “yig‘ishtir nolishingni”, deya do‘q uradi. Baliq bola battar “charx urar”, ko‘zlarini yoshi “jala-jala” ligicha o‘ksinadi:

Bilmaganga olasiz,

Qanday tog‘a xolasiz?!

Chorasiz qolgan baliqcha, ko‘zini yumib, “hammani qorong‘ida qoldirish” gagina kuchi yetadi. Onasidan ayrilib qolgan baliqchanning o‘z yaqinlaridan ilinj kutib, dushmandan nafratlanayotgan alamzada jonivor timsoli inson olamiga ko‘chirilsa qanchalik qayg‘uli ekanligi his qilinadi. Ammo odamlar uchun shunchaki ermak, yoxud qiziqishga aylanayotgan bu hodisaning alamli tomonini bolalar ko‘proq his qilishadi. Ularda kattalardan ko‘ra ko‘proq baliqchaga achinish hissi ortib, ovlash emas, aksincha, ko‘paytirish ishtiyoqi paydo bo‘ladi. She‘rdagi ramziylik ham aslida shu ma’noda dolzarb. Baliqcha – bu jamiyatning chorasiz, jafokash insonlari. Chuvalchang–ular payiga tushgan, tekinxo‘r, manfaatparast amaldorlarga laganbardorlik qiluvchi qo‘g‘irchoq kimsalardir. “Ilonbaliqlar” ham xalq boshida nomigagina rahbarlik qiluvchi, aslida har bir yaxshi-yomonni “ko‘rgulik” deya o‘z shaxsiy manfaatini xalq dardidan ustun qo‘yadigan tovlamachilar hisoblanadi. Zahmatkash xalq barchasiga ko‘z yumishdan o‘zga chora topolmaydi.

Hamza Imonberdiyev bolalar uchun yozgan she‘rlarida bu kabi siyosiy dolzarb g‘oyalarni omuxtalashtirishning zaruriyiligi his qila olgan shoirlardan. Shu sababli shoir she‘rlarini kattalar ham sevib o‘qiydi.

Umuman, bolalar uchun yaratilgan asarlarda kimning nuqtayi nazari bosh o‘rinda turishi muammosi adabiyotshunoslikdagi bahsli munozaralardan hisoblanadi. Masalan, A.Kurilov bolalar adabiyotida voqelik bolalarga xos, faqat bolalar nuqtayi nazaridan badiiy tadqiq etilishini yoqlagan bo‘lsa [4,39] A.Pushkin bu fikrga qarshi o‘laroq, shunday mulohaza yuritadi: “Ehtimol, bolalar adabiyoti ham adabiyotligini, san‘atning bir turi ekanligini eslash zarurdir. Shunga ko‘ra bolalar ijodkori ham kitobxonga barcha san‘atkorlar kabi tasvir etilayotgan voqea-hodisaga bo‘lgan munosabati, g‘oyasi baho va xulosalarini singdirishi lozim. Binobarin, u o‘z g‘oyalarini bolalarning qiziqish va nuqtayi nazariga moslab talqin etishi shart” [5,14].

Darhaqiqat, bolalar adabiyotida voqelikni tasvirlash usuli turlicha. Binobarin, rus adabiyotining ulug‘ tanqidchisi V.G.Belinskiyning bu haqdagi fikrlari masala mohiyatini teranroq ifodalagani ayonlashadi. “Ijodkor (bolalar ijodkori - B.J.N.Sh.) – deb yozadi u, – hayotdagi voqelikni saralab, ikkita hodisani bitta nuqtada birlashtirib, bolalarga ma‘lum xulosani aytadi”[4,39].

Demak, shoirlarning ijtimoiy masalalar haqidagi qarashlarning badiiy talqinida bolalik olamining, ular dunyoqarashining mavjudligi va uyg‘unligi she‘rlarini bolalar adabiyoti doirasiga kirishini ta‘minlaydi. Aytish mumkinki, H.Imonberdiyev she‘rlaridagi uyg‘unlik, avvalo, shunda. Shuningdek, shoir she‘rlarining aksariyatida ona va bola obrazi mavjud. Bu esa dastlab tabiiy hayot qonuniyatlaridan kelib chiqadi. Chunki hech bir xilqatni, jonzotlarni busiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu sababli onani bolasiz, bolani onasiz tasavvur qilish alamli va firoqlikdir. Badiiy asar-da ham bu ifoda fojiviy qismat belgisi bo‘lsa, ularning birgalikdagi hayoti faravonli hisoblanadi. Shoirning yuqorida tahlil etilgan “Ona Orol”, “Baliqcha”, “O‘q” she‘rlari bu jihatdan fikrimizni asoslaydi. Bolalar adabiyotida qadrlanuvchi yana bir jihat bu asardagi tarbiyaviylik. Xususan, bolaning o‘z oilasidan o‘rgangan ko‘nikmasi, uning kelajagini belgilovchi buyuk omillardan biridir. Shunday xususiyat badiiy asarda xoh ramziy, xoh real tasvirlansin, u birdek e‘tirofga sazovor. Hamza Imonberdiyevning “Sinov” she‘ri shu jihatdan ibratli. Unda eng jasur, kuchli va bahaybatli ovchi qush burgutning o‘z bolasini parvozga o‘rgatishidagi matonati badiiy aks ettiriladi:

Hayajonda Ona burgut,
Iztirobda yonar burgut,
Ne uchundir ko‘p bezovta,
Quyi boqar ming azobda.
Chunki tog‘lar qoyasida,
Baland chinor soyasida,
Burgutchasi qanot qoqar,
Indan unga intiq boqar,
Sinov kutar ovunchog‘in...[4,35].

She‘rning dastlabki misralarida Burgut, avvalo, o‘z jigarporasi uchun ham hayajon, ham bolasining ilk parvozi, sinovidan qo‘rquvga tushgan mushtipar ona timsolida gavdalanadi. Ammo u o‘z qismatini unutmaydigan burgut. Shunga ko‘ra, bir qarorga kelib shahd bilan pastga sho‘ng‘ib, uyasiga qo‘nadi. U endi onalik mehridan ko‘ra yuksaklikni orzu qilgan dovyurak qush ekanligini his qilib, olislarga ko‘zin tikib, entikib, bolasiga so‘zlay boshlaydi:

Qushcham senga qanot berdim,

Yurak berdim, sabot berdim,
Tuyding chog'i, quchish zavqin
Ko'k toqini quchish zavqin,
Mag'rur tutgin xush qaddingni,
Sinab ko'rgin omadingni

Ammo polaponi hali yosh, qanotlari nozik, u onasidan parvozni yerda sinashni o'tinch bilan so'raydi. Ona burgut esa qat'iy javob qaytaradi:

Kaltakesak ilinji bu!
Gapim tamom, qani bo'lg'in,
O'lsang, burgut bo'lib o'lg'in!!!
Shunday deya bolasini,
Yolg'iz jigarporasini,
Panjasida shart changallab,
Uchar-ketar u balandlab.
Bir nuqtaga aylanadi,
Birdam jangga shaylanadi,
Sug'urganday shirin jonin,
Tashlavorar polaponin... [5,36]

Nihoyat ona Burgut qushchasini ajalqoya tomon sho'ng'ib ketishiga, yordamga zor nolasini eshitib, "simobdayin qalqib turadi". Xayolidan har xil yomon fikrlar kechib, o'zini pastga otadi, o'z bolasidan ko'zini uzmay, o'qday uchadi. Ne ajabki, polapon ham shu choq o'zini bir lahzada o'nglab, qanotchisini silkib, yengil ucha boshlaydi, "ko'k toqini qucha ketadi"...

Bu manzara o'quvchi hayajonini oshirib, nihoyat quvontiradi. Aslida bolalar adabiyotining muhim xususiyati ham syujet voqealarining yaxshilik bilan tugashi orqali tarbiyaviylik kasb etishida. Burgut tabiatan yirtqich, ovchi qush. Uni kattalarning barchasi birdek xush ko'ravermaydi. Ayniqsa, bolalarni undan yiroq bo'lishiga da'vat etishadi. Shu tariqa burgutga nisbatan bir yoqlama salbiy munosabat paydo bo'lgan. Shoir esa bu she'r orqali yangicha talqinga erishgan. Burgutning yuksaklikda parvoz qilishi, o'z bolasini qaltis sinovlardan qo'rqmay, onalik mehridan farzand kamolini ustun qo'yishidagi qat'iyati, uni dovyurak qilib o'stirishga o'rgatishi baayni ibratliligidan obrazli badiiy ifodalangan. Va bu o'z navbatida kitobxonda ham shu qushga nisbatan bo'lakcha mehr uyg'otadi.

Bundan tashqari, insonlardagi juda ko'p qusurlar jur'at va qat'iyatning yetishmasligida. Ayniqsa, ota-onalar o'z bolalarini suyushni tor ma'noda tushunib, ularning mustaqil bilimiga va kasb-hunarga ega bo'lishi, hayotda o'z o'rmini topishidagi qiyinchilik hamda sinovlar oldida bardoshli bo'lishlariga xalaqit beradilar. Aniqrog'i, ularning xudbinona sevgisi bolalar taqdiriga salbiy ta'sir etmay qolmaydi. Natijada, bunday bolalar nafaqat o'z ota-onalari, balki jamiyat uchun ham mute shaxsga aylana boradilar. Ona burgutning shahdi shu ma'noda diqqatga sazovor.

Hamza Imonberdiyevning qushlar va hayvonlar obrazidan ramziy vosita sifatida foydalanishi bejiz emas. U jamiyatdagi salbiy hodisa va kamchiliklarni majoziy allegorik obrazlar orqali fosh etishda ham ularga ko'p murojaat qiladi. Shoirning "Qora qarg'a" she'ri, shu jihatdan, diqqatga sazovor. Unda hikoya qilinishicha, o'rmon ahli jam bo'lib, o'zlariga shoh saylamoqchi bo'ladilar. Shunda qora qarg'a qag'illab, cho'chqa ustiga kelib qo'ngach, u shoh etib saylanadi:

Cho'chqa shoh der:—Tobakay,
Azobdan ko'z yoshlaymiz,
Eski shohning akillash,
Odatini tashlaymiz.
Endi ishni xo'rillash,
Cho'milishidan boshlaymiz.
O'rgandilar na foyda,
U yaxshi kunlar qayda,
Faqat botqoqqa botdi
O'rmon ahli har joyda [5,36].

So'ngra qush va hayvonlar yana boshqadan shoh saylash uchun yig'iladilar. Qora qarg'a bu safar eshakka qo'ngach u shoh etib saylanadi. O'rmon ahli esa tuproqqa-ag'anab, hangrashni o'rganadilar. Yanagi safar o'rmon ahli qo'rqib, qora qarg'aning ko'zi ko'rshapalikka tushmasin, deya bezovta bo'ladilar. She'r syujetining qiziqarli va hajviyligi bolalarda e'tibor uyg'otish tayin. Shuningdek, yosh kitobxon har bir

hayvonning xarakteri xususiyati bilan yaqindan tanishsa, o'smirlar ularning ramziy ma'nolarini anglaydilar. Chunki bolalar va o'smirlarga xalq ertaklaridan tanish bo'lgan, hayvonlar obrazlarining majoziy allegorik xususiyatlari ham ma'lum. Shunga ko'ra, H.Imonberdiyev she'r qahramonlarini o'quvchilar saviyasiga mos satirik-allegorik obrazlar – qora qarg'a, cho'chqa, eshak, it, ko'rshapalak kabilar orqali badiiy ifodalashga harakat qiladi. Bu hayvonlarning fe'l-atvori bolalar uchun tushunarli bo'lishi bilan birga, salbiy personajligi ham aniq. Ular orqali shoir aytmoqchi g'oyani teran anglash esa har bir kitobxon tafakkuriga bog'liq, albatta.

H.Imonberdiyev ko'pgina mamlakat va xalqlarning yaqin tarixidagi illatlarni hayvonlar olami misolida ochib berishga erishgan, deyish mumkin. Shoirning erk va ozodlik motividagi she'rlarida ham simvolik-ramziy ifodalalar talaygina. Bunda bolalar uchun tanish manzara va obrazlardan foydalanishi ko'proq kuzatiladi. Jumladan, uning beozor va sayroqiligi uchun qafasga bandi etilgan bedana obrazi ko'zga tashlanadi. Qushcha o'z "aybi"ni shunday bayon qiladi:

Shunchaki bir havasga,
Band etishdi qafasga,
Yorug'likka chiqsaydim,
Loaqal bir nafasga,
Bit-bildiq, bit-bildiq.
Qirqdilar parvozimni,
Aybdor xush ovozimni,
Bir bechora qushchani,

Xo'rlash shuncha mumkinmi? [6,76]

Shoirning "Kenguru nidosi" she'rida ham hayvonot bog'idagi kenguru qismati, u qarib qolganida uzoqlarda qolib ketgan bolasini yanada ko'proq sog'ingani, shu katakda umrini o'tkazganiga qaramay, endi yuragi chidamay, nola-yu afg'on qilgani hikoya qilingan. Hatto, jonivorning ko'zidan unsiz yosh dumalab: "Yolvoraman, jon egam, Tezroq qafasingni och!" deyishida hayotiylik mavjud.

Xulosa. Bu kabi she'rlardagi mantiqiy fikr erksizlikning naqadar fojeali qismatligi yaqqol anglashiladi. E'tibor berilsa, shoir tanlagan voqea va obrazlar tizimi ham o'ziga xos. Qolaversa, bolalarga hayvonot bog'idagi jonivorlar, jumladan, kenguruning vatani Avstraliya ekanligi, u dunyodagi eng tez chopar hayvonligi yaxshi ma'lum. Shuningdek, bedananing keng o'tloqlar-u dala qo'ynida charx urib uchishi, o'z tabiati, erkinlikda xushovoz sayrashi tanish manzara. Bu jonivorlarning endi qafasdagi, tutqunlikdagi holatini nafaqat kattalar, balki bolalar va o'smirlar ham tasavvur qila oladi.

Muhimi esa, shu vaqtga qadar adabiyotimiz, jumladan, bolalar she'riyatida asosan jamiyatning, demakki bolalarning ham tabiatga, hayvonotu nabototga munosabati ifodalaniib kelingan. Istiqloq davri bolalar adabiyotida endi bu munosabatning aksi, ya'ni tabiatning insoniyatga murojaati, aytar so'zi ko'paydi. Shoirlarımız aynan turfa o'simliklar-u dov-daraxtlar, daryolar-u dengizlar, hayvonlar-u qushlar obrazini gavdalantirish, ular olamini teran tadqiq etish orqali tabiat qonuniyatlarini ifodalamoqdalar. Butun dunyoda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar shuni taqozo ham etayotir. Binobarin, H.Imonberdiyevning ijodida bu talqin eng ko'p kuzatiladi, deyish mumkin. Shoirning ramziy obrazlari ham aslida shu motivni tashiydi.

ADABIYOTLAR:

1. Imonberdiyev H. *G'aroyibkent hangomalari*. – T.: —Yosh gvardiyal, 1992.
2. Imonberdiyev H. *Adolat kaliti*. Gulxan, 1992, 2-son, 16-bet.
3. Imonberdiyev H. *Adolat kaliti*. Gulxan, 1992, 2-son, 16-bet.
4. Suxominskiy V. *Tarbiya haqida*. – T.: Yosh gvardiyal; 1977.
5. Imonberdiyev H. *Shirin aldov*. Gulxan. 1997, 11-son, 26-bet.
6. *Bionika olami: tabiatdan «nusxa olish» mumkinmi?* <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/biologiya/l-r-16/>
7. *Yashash uchun kurash: asosiy vosita moslashuvchanlikmi?* <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/biologiya/yashash-uchun-kurash-asosij-vosita-moslashu/>